

УДК 316.74:2

М.Паращевін
кандидат соціологічних наук

РЕЛІГІЯ І СОЦІАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ОСОБИСТОСТІ ТА ГРУП: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена аналізу певного впливу релігійної свідомості та релігійної участі на диспозиції соціальних інтересів українців. На основі даних опитувань громадської думки висунуто гіпотезу про збереження такого впливу. Робиться висновок про збереження здатності релігійних груп бути важливою частиною соціальної структури.

Keywords: *religious groups, religious interests, social interests, influence.*

Ключові слова: *релігійні групи, релігійні інтереси, соціальні інтереси, вплив.*

Ключевые слова: *религиозные группы, религиозные интересы, социальные интересы, влияние.*

Соціальні інтереси того чи того суб'єкта (особистості або групи) як інтереси, пов'язані із соціальними становищем цих суб'єктів, реалізуються через діяльність різних соціальних груп, а також, своєю чергою, частково й визначаються цими групами. П.Сорокін зазначав, що в суспільстві взаємодіє низка різних об'єднань, які діють в інтересах своїх членів. При цьому найбільш важливими з соціологічного погляду він вважав такі угруповання, як расове, статеве, вікове, за сімейною належністю, за державною належністю, мовне, професійне, майнове, об'ємно-правове, територіальне, партійне, психоідеологічне та релігійне.

Чимало сучасних дослідників вважають, що, попри очевидний зсув розвинених суспільств у бік світських ідеалів та цінностей, релігійні групи залишаються значущими

елементами соціального порядку. Відповідно ці групи, якщо бажають зберегти своє становище, активно діють у напрямі забезпечення та захисту загальногрупових чи індивідуальних інтересів різної спрямованості – економічних, політичних, духовних і власне соціальних.

При цьому слід зазначити, що значущість релігії для напрямку і характеру інтересів загалом і соціальних інтересів зокрема є соціально зумовленою та історично змінюваною. У давніх та середньовічних суспільствах інтереси соціальних груп та особи значною мірою обумовлювалися впливом релігійних компонентів свідомості. В середньовічній Європі католицька церква визначала межі допустимого і недопустимого, формулювала ідеали життя, визначала світогляд. Мусульманські закони значною мірою походили з релігійного вчення ісламу (в мусульманському світі й дотепер діють потужні рухи, метою яких є підкорення суспільного життя законам шаріату). У процесі переходу суспільств від середньовічного холізму до капіталістичної диференціації і світоглядного різноманіття, втрати релігією своєї монополії на пояснення світу і формування світогляду, соціальні інтереси дедалі більше формувалися під впливом нерелігійних, секулярних складових.

Отже, передусім постає питання здатності різноманітних релігійних груп до захисту і реалізації своїх соціальних інтересів у сучасному глобалізованому, інформатизованому, гедонізованому світі. Безперечно, така здатність залежить від впливовості цієї групи в суспільстві; міра ж впливовості в суспільстві, своєю чергою, залежить від чисельності членів релігійних груп, міри впливовості цієї групи на діяльність своїх членів і готовності цієї групи до соціальної боротьби.

На сьогодні досить поширеними (хоча так само й заперечуваними) є уявлення, що протягом кількох останніх століть (фактично починаючи із руйнації середньовічного світу і виникнення капіталізму) в західноєвропейському суспільстві відбувався процес секуляризації, наслідком якого стала втрата релігією її колишньої соціальної ролі,

перетворення її переважно на справу особистого вибору, перехід до приватної сфери життя. Якщо погоджуватися, що подібний процес дійсно відбувається, то він має приводити до зменшення частки релігійної зумовленості соціальних інтересів індивіда та соціальних груп, впливу релігії на формування і реалізацію цих інтересів. У цьому випадку інтереси особистості чи групи починають формуватися, головним чином, економічними, політичними та культурними чинниками, вплив релігії на які мінімізований.

Проте теза про домінування в суспільстві секуляризаційних тенденцій й досі залишається під питанням, а роль релігії в суспільстві – неоднозначною. Наприклад, у країнах, які виникли на уламках Радянського Союзу, з часу їх утворення відбувалося потужне церковно-релігійне відродження. У розвинених країнах Західної Європи та Північної Америки також стикаємося з коливаннями звернення людей до релігії. Причому можна відмітити, що релігія, за оцінками населення, може залишатися впливовим суспільним чинником не лише на особистому, а й на суспільному рівні.

Цю тезу можна проілюструвати даними опитування жителів міста Києва (вибірка репрезентативна за параметрами статі, віку, району проживання; кількість опитаних – 1200 осіб), яке у 2008 р. провів відділ соціальної психології Інституту соціології НАН. У цьому опитуванні ставилися, зокрема, запитання, в яких з'ясовувалася думка респондентів щодо впливовості релігійних організацій у нашому суспільстві. Респондентів просили визначити, чи мають, на їхню думку, релігійні організації (церкви, інші релігійні об'єднання) вплив на політичне і культурне життя України і наскільки значним є такий вплив.

Загалом кияни досить високо оцінили можливості подібного впливу з боку релігійних організацій. Щодо впливу на політичне життя 17,9% опитаних висловили переконання, що такий вплив є значним, 38,3% – що релігійні організації мають деякий вплив, 22,4% вважали що такого впливу немає, 21,3% не змогли відповісти. Отже, більше

половини опитаних вважали, що в нашому світському суспільстві релігійні організації мають ту чи ту міру впливу на перебіг політичних процесів. Причому в цій оцінці спостерігається мало відмінностей між різними віковими групами, немає відмінностей між чоловіками та жінками і респондентами з різним рівнем освіти.

Так само кияни відзначили наявність впливу релігійних організацій і на культурну сферу. Причому тут уже більше третини опитаних (36,8%) вважали, що такий вплив є значним, і ще трохи менше третини (31,1%) вважали, що має місце певний вплив. Не побачили такого впливу менше 1/5 опитаних (17,9%). І такі уявлення не мають значущих відмінностей серед різних соціодемографічних груп (за віком, статтю, освітою).

Також досить цікавими виявилися думки киян щодо вимог до релігійних переконань високопосадовців. У зазначеному опитуванні ставилося запитання, чи обов'язково для вищих посадових осіб держави (Президента, Прем'єр-міністра, Голови Верховної Ради, міністрів) бути віруючими людьми. В результаті лише близько третини опитаних (33,0%) відзначили, що це є неважливим, а ще 8,8% не змогли визначитися. Більше ж половини опитаних вважали, що бути віруючими для таких людей або обов'язково (21,2% опитаних), або принаймні бажано (37,0%).

Зазначені оцінки громадян наявної соціальної значущості релігійних організацій фіксуються не лише в Україні. Наприклад, згідно з всесвітнім опитуванням *Global Attitudes 2002* р. (опитування проведене організацією *Pew Research Center* у 44 країнах, вибірка становила 38 тис. осіб) [1], 52% опитаних англійців позитивно оцінили вплив релігійних лідерів на життя своєї країни; у Франції таких виявилось 58%, у Італії – 45%, у Німеччині – 39%.

Отже, загалом на перше запитання – чи здатні релігійні організації впливати на суспільне життя, на перебіг соціальних процесів, – відповідь має бути скоріше позитивною (хоча тут залишається під питанням, на що саме спрямовується цей вплив – на захист вузькокорпоративних інте-

ресів “бюрократії” тієї чи тієї релігійної організації, чи на захист інтересів усіх членів цієї організації).

Надалі постає друге запитання – яким чином і якою мірою релігійні переконання чи сама належність до певної релігійної організації (яка має свої власні інтереси) визначають інтереси тієї чи іншої особи? Адже релігійна людина періодично стикається із ситуаціями, коли вимоги життя чи соціального оточення суперечать власне релігійним інтересам. І з’являється потреба в узгодженні цих інтересів, що є незбіжними.

У таких випадках можливі три шляхи розвитку подій: 1) орієнтація виключно на релігійні інтереси, з відмовою від дій чи відносин, які їм суперечать; 2) тимчасове “забування” своїх релігійних інтересів і дії відповідно до поточних соціальних, економічних чи інших інтересів; 3) намагання знайти компроміс, узгодження між релігійними і секулярними інтересами.

На перший погляд може здаватися, що в сучасних, світських суспільствах реалізується переважно другий або третій сценарій. Проте реальність – не така однозначна. Релігійні інтереси і по сьогодні можуть впливати на вибір кола знайомих та друзів, вибір роботи, політичні переконання.

Наприклад, у зазначеному опитуванні киян 16,7% вказали, що відродження церкви та релігії є тим чинником, який найбільше сприяв реалізації їхніх особистих інтересів. Ця частка видається не такою вже малою, зважаючи на тривалу “атеїзацію” суспільства. Тут, як варто було очікувати, є певні відмінності між респондентами різного віку. Частка тих, хто завбачив у відродженні релігії реалізацію особистих інтересів, є більшою серед найстаршої вікової категорії опитаних (серед останніх ця частка становила трохи менше чверті – 24,1%). Серед молодших респондентів відповідні частки були меншими, проте навіть серед наймолодших киян більш як для кожного десятого (11,7%) релігія виявилася пов’язаною зі сферою особистих інтересів; у середній віковій групі таких було 15,1%.

Також деякий вплив конфесійної належності на ті чи ті інтереси особистості можна проілюструвати даними моніторингового дослідженні 2008 р. Інституту соціології НАН України. У цьому дослідженні респондентам пропонувалося визначитися щодо низки ключових питань соціально-економічного та соціально-політичного розвитку нашої країни. З соціально-економічних питань можна виділити такі, як оцінка припустимого рівня втручання держави у функціонування економіки (тобто прийняття поглядів економічного лібералізму чи патерналізму) та ставлення до припустимості вільного продажу землі. З соціально-політичних – питання щодо загальної зацікавленості у політиці, особистому виборі у континуумах “соціалізм–капіталізм” і “ліві–праві” та у зовнішньополітичному виборі країни (приєднання до союзу Росії та Білорусі, до НАТО та ЄС). Відповіді на ці запитання можуть свідчити про наявність у респондентів тих чи тих інтересів стосовно базових моментів існування нашого суспільства.

Спочатку розглянемо розподіли відповідей на запитання, що фіксують *соціально-економічні інтереси* опитаних. При поділі всіх респондентів нашого дослідження на групи релігійних (віруючих) та нерелігійних (невіруючих) відмінностей у співвідношенні ліберальних та патерналістських поглядів не спостерігається. Так само між релігійними та нерелігійними респондентами не фіксується відмінностей у ставленні до вільного продажу землі. Проте деякі відмінності в розподілі відповідей на зазначені запитання помітні між різними групами власне віруючих, а саме відмінності між особами, які ідентифікували себе як православних і греко-католиків.

Зокрема, серед греко-католиків є трохи більшою частка “лібералів” (тих, хто підтримав зменшення державного регулювання економіки) і трохи меншою частка “патерналістів”. Ліберальніше греко-католики налаштовані й щодо питання припустимості купівлі-продажу землі. Так, серед вірних цього сповідання дозвіл на купівлю-продаж землі підтримали більше половини опитаних (50,4% проти

27,6% серед православних), тоді як серед православних – більше половини (56,0% проти 33,6% серед греко-католиків) висловилися проти.

Можна припустити, що подібна відмінність пояснюється скоріше не впливом релігійної належності чи переконань, а характером місця проживання респондентів, оскільки в нашому масиві даних серед греко-католиків більшість (60,3%) становлять селяни. Тож на ставлення до купівлі-продажу землі може впливати саме належність до сільського населення, яке безпосередньо зацікавлене у можливості придбання і продажу землі, тоді як городяни сприймають це питання більш відсторонено. Проте якщо розглядати лише респондентів-селян, залишаються досить суттєві відмінності між православними і греко-католиками – серед селян греко-католицького сповідання частка прибічників дозволу на купівлю-продаж землі (60,0%) значно більша, ніж серед селян-православних (25,8%).

При запропонованому порівнянні греко-католиків та православних варто враховувати й фактор регіональних відмінностей. Адже в нашому дослідженні майже 100% греко-католиків походять із західних областей України, які традиційно більш схильні до індивідуалізму та економічної самостійності. Але навіть якщо розглядати окремо жителів західних областей, спостерігатимуться зазначені відмінності між греко-католиками та православними. Зокрема, у питанні міри впливу на економіку держави за зменшення такого впливу висловилися 13,8% греко-католиків і 7,0% православних. Щодо питання припустимості купівлі-продажу землі підтримали її 50,4% греко-католиків і 37,5% православних західних областей (або 59,4% греко-католиків і 39,2% православних, якщо серед мешканців західних областей виділити лише селян). Таким чином, фіксуються відмінності між греко-католиками та православними, які не можна пояснити іншими факторами (як було відмічено вище, фактори місця проживання і регіональної належності не є тут значущими, а за такими параметрами, як стать, вік, національність відмінностей між представниками зазначених конфесій немає).

Тепер поглянемо, чи є відмінності між віруючими і невіруючими та між вірними православного і греко-католицького сповідань у зацікавленості в *соціально-політичній сфері*. Щодо загальної зацікавленості у політиці відмінностей між релігійними та нерелігійними респондентами і міжконфесійних відмінностей не фіксується. Якщо поглянути на орієнтації респондентів у площині “капіталізм–соціалізм”, то відмінностей між релігійними і нерелігійними немає, проте можна помітити відмінності між православними та греко-католиками. Зокрема, серед останніх частка прихильників соціалізму є значно меншою, ніж серед православних, тоді як частка прибічників капіталістичного шляху розвитку більше.

Те ж саме фіксується і при оцінці прихильності до політичних течій різного так би мовити спектру (ліві–праві). В опитувальнику моніторингу респондентам пропонувалося обрати найближчу для них політичну течію з восьми основних. Ці течії традиційно можна поділити на “лівих” (комуністична, соціалістична, соціал-демократична), “правих” (християнсько-демократична, національно-демократична, націоналістична) та “центристів” (“зелені”, ліберальна). У результаті серед греко-католиків значно вищою виявилася підтримка “правих” політичних течій (51,3% проти 13,5% серед православних) і значно мен-

Таблиця

Рівень підтримки політичних течій різного спектру серед православних та греко-католиків (2008, %)

Конфесія	Варіанти відповідей						
	Ліві	Центристи	Праві	Інше	Ніяка взагалі	Ще остаточно не визначив своєї позиції	Я не розуміюся на цих течіях
Православні	34,3	5,1	13,5	1,2	14,0	13,8	18,1
Греко-католики	10,1	3,4	51,3	0,8	16,0	10,9	7,5

шою – підтримка “лівих” течій (10,1% проти 34,3% серед православних, *табл.*).

Як і у випадку із соціально-економічними перевагами, можна припустити, що такі відмінності зумовлюються загальними цінностями населення Західного регіону, яке власне і складає групу греко-католиків у нашому опитуванні. Для перевірки такої гіпотези ми провели порівняння респондентів лише Західного регіону, які належать до різних віросповідань. Тут дійсно можна помітити вплив регіону проживання, оскільки підтримка лівих політичних течій серед православних Заходу значно менша, ніж серед православних Сходу та Півдня. Проте навіть всередині групи респондентів Західного регіону помітні відмінності між православними та греко-католиками. Тут серед православних підтримку лівих політичних течій задекларували 23,6% , а серед греко-католиків – 9,4% , тоді як підтримку правих партій – 27,1% серед православних і 52,1% – серед греко-католиків.

Тепер спробуємо поглянути на більш дражливе для нашого суспільства питання, а саме питання зовнішньополітичних орієнтацій. У аналізованому моніторинговому опитуванні ставилися запитання про підтримку входження нашої країни до таких міжнародних організацій, як НАТО, ЄС і союз Росії та Білорусі.

Якщо порівнювати релігійних і нерелігійних громадян, то відмінностей у ставленні до вступу до зазначених організацій не спостерігається. Такі відмінності фіксуються лише на рівні віросповідальних груп. Зокрема, серед греко-католиків значно більшою є підтримка вступу України до НАТО (54,2% проти 15,0% серед православних) і до Європейського Союзу (81,5% проти 40,5% серед православних), тоді як підтримка союзу з Росією та Білоруссю знаходиться на дуже низькому рівні (7,6% проти 65,5% серед православних).

Звичайно, суттєвий вплив на подібні розподіли справляють соціокультурні фактори, пов'язані із регіональною належністю респондентів, і можна припустити, що орієнта-

ції на НАТО та ЄС пояснюються не стільки належністю до греко-католицького сповідання, скільки традиційною для “західняків” орієнтацією на європейські країни і нелюбов’ю до Росії. Певне підтвердження такого припущення можна побачити, порівнявши відповідні орієнтації православних, які проживають у різних регіонах України. За такого порівняння спостерігається чітка закономірність – серед православних частка прихильників союзу із Росією і тих, хто виступає проти вступу до НАТО та ЄС, суттєво збільшується, якщо рухатися з Центру і Заходу до Півдня і Сходу. Водночас якщо розглядати окремо жителів Західного регіону України, то і серед них помітні відмінності між православними і греко-католиками. І тут частка прихильників вступу до НАТО і ЄС серед православних є значно меншою, ніж серед греко-католиків, а частка тих, хто орієнтується на союз із Росією, серед “західних” православних є досить значною (40%). Причому тут не відіграє ролі й національна належність респондентів, оскільки практично всі опитані в західних областях православні також ідентифікували себе як українців.

Отже, за всіма розглянутими нами питаннями не помітно значущих відмінностей між респондентами, які ідентифікували себе як віруючих певної конфесії, і тими, хто ідентифікував себе як невіруючого. Відмінності, пов’язані з релігійною належністю, спостерігаються лише на рівні двох основних конфесійних груп – греко-католиків і православних (ми можемо порівнювати лише ці дві конфесії, оскільки лише вони представлені в нашому опитуванні достатньою кількістю респондентів). І відмінності ці полягають у: 1) більшій орієнтації на економічний лібералізм (капіталізм) серед греко-католиків і економічний патерналізм і колективізм (соціалізм) серед православних; 2) більшій схильності до “правого” політичного полюсу і країн Європи серед греко-католиків і до “лівого” полюсу та Росії серед православних. Збіжність таких орієнтацій серед греко-католиків із орієнтаціями населення західних областей загалом не може не викликати думки, що тут ми маємо

справу не стільки із конфесійними, скільки із історичними соціокультурними чинниками. Проте, по-перше, відмінності між православними і греко-католиками фіксуються і всередині власне західного населення України. По-друге, не можна відкидати припущення, що відповідні соціокультурні особливості західного населення сформувалися й під впливом греко-католицької церкви, тобто є зумовленими релігійними чинниками. Тож ми цілком можемо припустити, що на зміст соціальних інтересів українців певною мірою впливають їхні релігійні переконання, точніше факт належності до певної віросповідної групи.

Таким чином, маємо підстави стверджувати, що релігійні групи залишаються впливовою складовою соціальної структури суспільства і здатні впливати на уявлення своїх членів. Відповідно релігія потенційно залишається формуючим елементом соціальних інтересів, і дослідникам необхідно з'ясувати міру цього впливу, його спрямованість і взаємозв'язки із секулярними складовими інтересів.

Тому однією зі складових дослідження поля соціальних інтересів груп та особистості є дослідження місця в цьому полі релігійних груп та організацій. І тут вимальовуються кілька напрямів такого дослідження. По-перше, діяльність релігійних груп у полі соціальних інтересів можна розглядати принаймні з двох боків. З одного боку, самі релігійні групи як цілісність постійно борються за збереження або поліпшення свого становища в суспільстві. З другого боку, належність тієї чи іншої особи до релігійної групи є одним із ресурсів забезпечення певного соціального становища цієї особи.

По-друге, необхідно визначити, якою мірою на сьогодні соціальні інтереси різних соціальних груп та індивідів є пов'язаними власне з релігією, її настановами, цінностями, ідеалами, вимогами. Причому це варто робити окремо для: 1) груп релігійних людей, які належать до певних релігійних організацій; 2) для груп людей релігійних, але які не належать до релігійних організацій. Тут можна припустити, що в діяльності релігійних груп зазвичай

відбувається переплетіння інтересів власне релігійних (тих, що пов'язанні із відносинами людини чи групи зі сферою священного, божественного), та інтересів “земних”, світських. Відповідно є необхідність визначення ваги кожного з цих інтересів.

По-третє, у такому дослідженні потрібно розділяти секуляризоване суспільство європейської цивілізації і ті суспільства, де значення релігії для соціалізації і щоденного життя особи залишається значним (мусульманські, латиноамериканські, африканські країни). Але й для цих останніх потрібно визначити ступінь впливу релігійних елементів на зміст соціальних інтересів. Ті інтереси, які на перший погляд видаються релігійно зумовленими, насправді, можуть мати витoki з родових, політичних, нерелігійних соціокультурних аспектів.

По-четверте, треба враховувати, що реалізація соціальних інтересів релігійної групи може відбуватися як у формі мирної взаємодії з іншими соціальними групами, так і у формі конфлікту. Причому ці конфлікти можуть виникати як у площині релігійна–нерелігійна група/організація, так і у площині міжрелігійного конфлікту.

По-п'яте, можна очікувати, що здатність до захисту соціальних інтересів у наймасовіших релігійних групах, присутніх в українському суспільстві (православних, греко-католиків, протестантів, мусульман, іудеїв), матиме певні відмінності. Наприклад, великі церкви (православна, католицька) швидше здатні захищати свої загальногрупові соціальні інтереси, ніж соціальні інтереси своїх окремих членів, тоді як протестантські групи виступають для своїх членів не лише засобом для досягнення духовних висот, а й інструментом поліпшення свого соціального становища.

Література

1. What the world thinks in 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://people-press.org/reports/pdf/165.pdf>.